

РОЗДІЛ 10 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.231.14

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ: ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

RESPONSIBILITY OF THE STATES: VIOLATION OF AN HUMAN RIGHT IN INTERNATIONAL LAW

Прохазка Г.А.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії та історії держави і права
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту такої правової категорії, як порушення прав людини і відповідальність держав у міжнародному праві. Проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення правової відповідальності держав. Автор звертає увагу на розкриття змісту відповідальності держав у міжнародному праві.

Ключові слова: відповідальність держав, права людини, міжнародне право, зобов'язання держав, суб'єкти міжнародного права.

Статья посвящена освещению сущности и содержанию такой правовой категории, как нарушение прав человека и ответственность государств в международном праве. Проанализированы подходы разных ученых относительно определения ответственности государств. Автор обращает внимание на раскрытие содержания понятия ответственности государств в международном праве.

Ключевые слова: ответственность государств, права человека, международное право, обязательства государств, субъекты международного права.

Article is devoted to the nature and content of legal category as violation of an human rights and of state responsibility in international law. The approaches of various scientists to determine the category of law state responsibility. The author focuses on revealing the content of the concept of state responsibility in international law.

Key words: of state responsibility, human rights, international law, obligation of the State, subject of international law.

Постановка проблеми. Укладання Угоди про асоціацію з країнами Європейського Союзу відкрили для України горизонти з модернізації національної правової системи. Нові виклики, вирішення яких збігалося з реформуванням соціально-економічного сектору економіки та загрозою державному суверенітету, зумовили підвищення вимог до міжнародно-правової відповідальності держави за порушення узятих на себе зобов'язань у сфері прав людини, набуваючи особливої актуальності.

Стан опрацювання. Після Другої світової війни, разом із розбудовою концепції щодо захисту основних прав людини відбулася еволюція норм міжнародного права, які передбачають відповідальність держав за порушення прав людини. Йдеться, зокрема, про розвиток концепції прав людини, визначення кола зобов'язань і відповідальності держав у роботах фахівців у галузі міжнародного права ХХ – початку ХХІ ст.: А. Ейде, К. Крауз, А. Розасом [1, с. 21], М. Відар [2, с. 3–4], тоді як для України проблема залишається малодослідженою.

Як суб'єкти міжнародного публічного права держави наділені такими визначними рисами, як незалежність, суверенітет, територіальна цілісність, що, по суті, ускладнює впровадження механізмів притягнення їх до відповідальності. Разом із тим

такий механізм був створений, і він ґрунтується на принципі «*crata sunt servanda*», який передбачає, що кожен чинний договір обов'язковий для його учасників та має ними добросовісно виконуватися.

Виклад основного матеріалу. Згідно із загальним принципом міжнародного права, порушення міжнародних зобов'язань державами є міжнародно-протиправним діянням, за вчинення якого передбачена міжнародно-правова відповідальність.

Цікавим моментом є те, що держава може бути визнана порушницею укладеного міжнародно-правового договору і в тому випадку, коли вона, будучи зобов'язана угодою, не створила умов, які б унеможливили порушення узятих нею зобов'язань із боку окремих осіб, груп, спільнот або державних інституцій. Навіть якщо, з огляду на певну несприятливу ситуацію, держава не має можливості повною мірою виконувати узяті на себе зобов'язання, існує її обов'язок звернутися до міжнародних установ, інших держав за відповідною допомогою.

Наприклад, у разі надзвичайного лиха, техногенної катастрофи, продовольчої небезпеки, держава нестаток власних ресурсів може покрити коштом зовнішніх надходжень. Таку допомогу держава має прийняти, не допустивши суттєвого погіршення з реалізації фундаментальних прав людини, що, у

свою чергу, може стати підставою для можливої юридичної відповідальності.

Відповідальність за порушення прав людини може наступати на міжнародному, регіональному та національному рівні. В останньому випадку захист прав людини стає можливим не тільки в межах національної судової системи, але і через міжнародні інституції. Зокрема, у разі порушення прав людини, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., постраждалі особи отримують право звернутися за захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Разом із тим створення ЄСПЛ не означає існування наддержавної інституції, яка здійснює нагляд за дотриманням прав людини державами, що ратифікували Конвенцію 1950 р., оскільки ті важелі, якими наділений Суд, мають не тільки правовий, а й політичний та іміджевий характер, а хронічне невиконання рішень ЄСПЛ позбавить державу преференцій на міжнародній арені.

Тому держави загалом намагаються дотримуватися узятих на себе зобов'язань, підтримуючи єдину загальноєвропейську позицію щодо ставлення до прав людини, а закріплені рішеннями ЄСПЛ норми набувають ознак міжнародних правових стандартів, що впливають на формування національного права держав.

Так, наприклад, у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., рішення ЄСПЛ визнаються джерелом права, а держава покладає обов'язок на підпорядковані їй органи влади обґрунтовувати свої рішення на підставі тих висновків, які зробив ЄСПЛ, причому останні несуть відповідальність безпосередньо перед державою, що виконує свої зобов'язання за Конвенцією 1950 р. перед Радою Європи (РЄ) і Комітетом Міністрів РЄ, наділеного контрольними повноваженнями [4].

Цікавим є і те, що держава несе відповідальність за порушення своїх міжнародних зобов'язань тільки в межах Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., яка містить вичерпний для ЄСПЛ перелік прав людини.

Тобто рішення ЄСПЛ може приймати у разі порушень прав людини, які закріплені тільки Конвенцією 1950 р., а не іншими міжнародно-правовими документами, без урахування часу їх прийняття. Це створює певні проблеми в забезпеченні прав людини і встановленні відповідальності держав, оскільки далеко не усі права людини виявляються під захистом.

З іншого боку, є велика різноманітність міжнародно-правових документів, прийнятих у різний час, а перелік прав людини є відкритим і постійно поповнюється. Отримують своє визнання нові види прав людини, зокрема, нині відбувається формування «четвертого покоління» прав людини.

Зобов'язання держав і, як наслідок, відповідальність за порушення зобов'язань щодо їх виконання, позитивно впливають на розвиток системи прав

людини, а з іншого боку, мають негативний ефект, оскільки прийняті міжнародно-правові акти мають різну юридичну вагу, визнаються і дотримуються далеко не усіма державами і тільки в межах укладених угод.

Крім того, останнім часом стосовно окремих категорій прав людини спостерігається випередження практики їх застосування державами, за відсутності широкої міжнародно-правової регламентації. По факту, ми маємо низку прав людини, які закріплені міжнародно-правовими документами, проте широке застосування і механізми їх дотримання мають регіональні або національні корені. У деяких випадках національна практика фактично впливає на формування розуміння цих прав і сприяє їх подальшому міжнародно-правовому визнанню.

Прикладом виступає різноманітна практика національних судових установ низки держав Центральної Європи, Азії, Африки, Латинської Америки, зокрема рішення Верховних Судів цих країн, які, по суті, тлумачать окремі види прав людини і виступають додатковими гарантіями їх дотримання в межах національного правового поля. Крім того, деякі країни навіть встановлюють судовий захист окремих видів прав людини, суттєво у цьому випереджаючи світову практику [7, с. 13].

Інший приклад – Додатковий протокол до Американської конвенції прав людини в світлі економічних, соціальних та культурних прав «Протокол Сан-Сальвадор» щодо окремих видів прав людини (п. 6 ст. 19) передбачає можливість звернення до Міжамериканської комісії з прав людини та Міжамериканського Суду з прав людини [5].

Досить неоднозначним є підхід і щодо відповідальності держав за порушення прав людини залежно від поділу прав людини на відповідні покоління. Нині найбільш опрацьованим є механізм правової відповідальності держав за порушення так званого «першого покоління» прав людини, яким закріплені громадянські і політичні права.

Далеко не усіма державами на національному рівні визнається і належним чином закріплюється дотримання права людини інших «поколінь».

Найчастіше це стосується дотримання державами положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., оскільки часто прогрес у досягненні цих прав людини пов'язується з економічною спроможністю країни.

Проте останнім часом ситуація стала змінюватися, разом із поступовим запереченням поділу прав людини на різні «покоління», зокрема, установи ООН неодноразово наголошували, що усі права людини є рівними між собою й обов'язковими до виконання.

Серйозним кроком у підвищенні відповідальності держав за виконання своїх зобов'язань стало прийняття 10 грудня 2008 р. Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП) 1966 р. Успіх цього міжнародно-правового документу полягає навіть у тому, що він окреслив шляхи розвитку механізмів забезпе-

чення виконання державами своїх зобов'язань щодо прав «другого покоління».

Факультативним протоколом до МПЕСКП 1966 р. передбачено створення Комітету з економічних, соціальних і культурних прав, компетенцію якого отримувати і розглядати повідомлення про порушення прав людини визнають держави учасниці МПЕСКП 1966 р.

Багатообіцяючими, на нашу думку, є повноваження Комітету отримувати індивідуальні та колективні повідомлення від осіб, які вважають себе жертвами порушення відповідних зобов'язань держав, а також повідомлення від інших держав з огляду на ст. 10 зазначеного Протоколу.

Пристапити до розгляду повідомлення Комітет може тільки після вичерпання усіх внутрішніх засобів правового захисту. Тобто процедура отримання і розгляду повідомлень є дещо схожою на процедури інших загальнозвизнаних міжнародних установ.

Факультативний протокол до МПЕСКП 1966 р. ратифікували такі країни, як Фінляндія, Італія, Іспанія, Португалія, Болівія, Еквадор, Аргентина, Франція, Бельгія, Уругвай, підписала, але не ратифікувала Україна. Внесена на офіційному сайті Президента України електронна петиція за № 22/018640-еп була оприлюднена 14 грудня 2015 р., але підтримки не отримала [6].

Треба зазначити, що юридична відповідальність держав випливає з наявної системи зобов'язань, які побудовані за триступінчатою системою і сформовані, як зазначає Г. Христова, з обов'язку держав поважати, захищати та, в першу чергу, забезпечувати здійснення прав людини, а також і зобов'язань дії і чотирьох зобов'язань процесу [7, с. 27–29].

Така система зобов'язань є виправданою, оскільки являє можливість широкомасштабного впровадження політичних, економічних, правових і інших механізмів. У світовій практиці встановлення відповідальності держави за порушення своїх зобов'язань практикується давно і може бути проілюстроване п. 16 Зауважень загального порядку № 31 від 29 березня 2004 р. до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [8].

Наприклад, у разі порушень своїх зобов'язань щодо дотримання прав людини держави-учасниці мають належним чином відшкодувати завдані збитки, в межах виконання зобов'язань забезпечення ефективного судового захисту, зокрема, шляхом виплати компенсацій, інших видів відшкодування (реституція, реабілітація) та такі міри сатисфакції, як публічні вибачення, публічні церемонії, гарантії неповторення, а також внесення змін до чинних нормативно-правових актів і наявної практики, а також у забезпеченні судового переслідування осіб, які є винними у порушенні прав людини [9, с. 7].

Деякі із зазначених вище видів відшкодування ми можемо проілюструвати окремими нормами того ж Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., а саме в ст.ст. 1, 10, 13 визначають:

а) осіб, групи осіб, їх представники, які можуть виступати стягувачами;

б) справедливу сатисфакцію, згідно з рішенням ЄСПЛ, суму грошової виплати за односторонньою декларацією або схваленою внаслідок дружнього врегулювання;

в) виконання рішення, включаючи вжиття додаткових заходів індивідуального та заходів загального характеру [4].

Додаткові заходи можуть включати в себе, зокрема, повторний розгляд справи судом, включно з відновленням провадження (відновленням юридичного становища особи).

У свою чергу, заходи загального характеру спрямовані на усунення системної проблеми і її першопричин, тому вони включають заходи юридичного характеру і можуть стосуватися політичних змін у державі, реформ у правоохоронній сфері тощо. Україна визнає, що такі заходи загального характеру здійснюються під наглядом Комітету Міністрів Ради Європи [3].

Наприклад, заборона катування буде включати не тільки встановлення за це кримінальної відповідальності, але і створення контролюючих органів, зміни у системі підготовки та перепідготовки працівників, висвітлення проблем засобами масової інформації і наявність гарантованих державою механізмів відшкодування завданих збитків. В Україні така система створена, проте є громіздкою і неефективною, вимагає серйозних зусиль від потерпілих із метою отримання відповідного відшкодування.

Гальмуючим фактором є і значні суми, які поки що не відшкодовані потерпілому Україною за рішеннями ЄСПЛ. На думку автора, у цьому разі відшкодування має бути безумовним та із застосуванням максимально спрощених процедур, а також узяттям державою на себе фінансування усіх допоміжних правових процедур.

Висновки. Таким чином, ми спостерігаємо, що у світі поступово формується підхід, за яким держави – суб'єкти міжнародного права можуть бути притягнуті до політичної, економічної та юридичної відповідальності за порушення прав людини. Таку відповідальність вони несуть перед міжнародним співтовариством, з огляду на укладені міжнародно-правові договори, відповідно до триступінчатої системи зобов'язань – захищати, поважати та забезпечувати дотримання прав людини.

Відповідальність держав передбачає виконання низки зобов'язань на рівні національного права і створення ефективних механізмів усередині країни. Це проведення реформи щодо системних змін у середовищі державної влади, правоохоронних структур, а також створення максимально-сприятливих умов для здатності населення відстоювати інтереси власними зусиллями. Не останнє місце займає і налагоджена система відшкодування завданих збитків, яка має бути гарантована державою, максимально спрощена і доступна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Економічні, соціальні й культурні права / Під ред. А. Ейде, К. Краузе, А. Розаса; Пер. з англ. Г. Краснокутського; Наук. ред. Г. Чанишева. – О.: АО Бахва, 2006. – 728 с.
2. Vidar M. State Recognition of the Right to Food at the National Level / M. Vidar // UNU-WIDER. – Rome: FAO, 2006 – P. 1–24.
3. Golay C. The Right to Food and Access to Justice: examples at the national, regional and international levels / C. Golay. – Rome : FAO, 2009. – 65 p.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини ВР : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
5. Additional protocol to the American convention on human rights in the area of economic, social and cultural rights “protocol of San Salvador” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ohchr.org/RU/Issues/ESCR/Pages/RegionalHRTreaties.aspx>.
6. Реалізувати право законодавчої ініціативи щодо ратифікації Верховною Радою України Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 10.12.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://petition.president.gov.ua/petition/18640>.
7. Христова Г. Конструкція зобов'язань держави у сфері прав людини: порівняльний аналіз міжнародних та європейських підходів / Г. Христова // Вісник НАПрУкраїни. – 2014. – № 4 (79). – С. 25–36.
8. General Comment No. 31. The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant. Human Rights Committee, Eightieth session. Adopted on 29 March 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom31.html>.
9. Прошина Е.. Международно-правовая ответственность государств : автореф. дис. ...канд. юрид. наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawtheses.com/jreader/148726/a?#?page=3>.